



Олександр Миколайович ТАРКАН,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України, м. Харків)

ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті аргументовано, що зміст криміналістичної характеристики протидії розслідуванню становить цілісну систему типових відомостей, що орієнтують на виявлення й нейтралізацію незаконного впливу на доказування. Її ядро формують: 1) суб'єктний блок (організатори, виконавці, посередники, афілійовані особи, корумповані посадовці, а також учасники, що діють зі страху/самозахисту) з оцінкою мережеских зв'язків; 2) мотиваційно-цільовий блок (ухилення від відповідальності, контроль ресурсів та інформації, мінімізація правових/репутаційних ризиків); 3) об'єкти впливу як носії доказової інформації (особи, речові та документальні джерела, реєстрові записи та дані, процесуальні процедури та строки); 4) способи і контекст протидії (неправдиві показання, приховування, фальсифікація/знищення доказів, фізичний/психологічний тиск, корупційні практики, медійні маніпуляції, розголошення таємниці, процесуальне затягування; ознаки узгодженості дій, використання службового становища, транскордонність, інформаційна асиметрія); 5) слідова картина у матеріальному, цифровому, комунікаційному та процесуальному вимірах. Ця структура задає перелік перевірюваних індикаторів і визначає релевантні джерела (офіційні реєстри, цифрові сліди, протоколи гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, експертні висновки) для побудови обґрунтованих версій і тактики контрдії.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, протидія розслідуванню, об'єкт протидії, зловживання правами, криміналістична характеристика.

Постановка проблеми. Сучасна злочинність дедалі частіше супроводжується цілеспрямованою протидією розслідуванню: від приховування слідів і фабрикації доказами до інформаційно-психологічних і процесуальних зловживань. Для ефективного реагування на подібні факти органи досудового розслідування повинні вживати передбачені законодавством правові заходи і застосовувати ефективні тактичні прийоми, розроблені на підставі проведеного наукового аналізу. Інформаційним базисом для таких прийомів повинна стати не лише характеристика самого злочину, а й криміналістична характеристика протидії – системний опис її типових суб'єктів, мотивів, способів, слідової картини, умов і закономірностей виявлення. Така характеристика виконує прогностичну, організаційно-планувальну та тактико-методичну функції, забезпечуючи своєчасну і законну протидію перешкодам у доказуванні.

Проблематика протидії досудовому розслідуванню як самостійний об'єкт криміналістичного пізнання увійшла до активного наукового обігу у 1960-х роках. Друга хвиля інтенсивних дискусій припадає на 1990-ті, коли окреслилися перші системні спроби опису механізмів перешкоджання доказуванню. На початку 2000-х з'явилися й були захищені монографічні дослідження, що комплексно поєднували теоретико-методологічні засади з прикладними рекомендаціями щодо нейтралізації зазначеного феномена. Наступний етап розвитку доктрини стартував із 2014 року: збройна агресія та часткова окупація території України спричинили нові криміногенні чинники й трансформацію практик протидії, що, своєю чергою, зумовило необхідність переосмислення інструментарію її подолання.

Сучасний науковий дискурс фокусується на типологізації форм протидії, конструюванні алгоритмів та процедур контрдій, моделюванні тактичних сценаріїв і умов їх ефективного застосування. Водночас переважна частина напрацювань має галузевий (сегментний) характер і орієнтована на окремі кластери кримінальних правопорушень. Як наслідок, базові дефініції та ключові категорії проблематики залишаються термінологічно розбалансованими й неоднаково інтерпретуються у літературі, що ускладнює уніфікацію підходів та порівнянність емпіричних результатів.

У науці ґрунтовно опрацьовано зміст криміналістичної характеристики злочинів, однак характеристика протидії розслідуванню ще формується як самостійний об'єкт. Відтак *мету статті* визначено як розкрити структуру і зміст криміналістичної характеристики протидії досудовому розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. У 2000-х з'явилися перші узагальнені напрацювання, присвячені проблематиці типових форм і способів протидії розслідуванню. Такі науковці, як О. Александренко, А. Волобуєв, І. Завидняк, В. Кузьмічов, В. Корж, Р. Мудрецький, В. Піддубний, В. Плетенець, О. Ромців, М. Чесакова, Б. Щур наголосили на важливості її подолання. Відтак нейтралізація протидії розслідуванню почали визначати як ключову функцію слідчого. З часом учені запропонували взаємодоповнювальні

дефініції – від розуміння протидії як цілеспрямованої лінії поведінки або «безпекового» блоку злочинної діяльності до ширшого трактування як різновиду соціальної (а інколи й процесуальної) конфліктної активності, що перешкоджає виконанню завдань кримінального провадження.

На підставі узагальнення наукових підходів, доходимо висновку, що протидію доцільно розглядати як умисні чи ситуативно зумовлені дії/бездіяльність зацікавлених осіб, спрямовані на ускладнення виявлення, фіксацію, вилучення та використання доказової інформації або на створення несприятливих умов для встановлення істини. Вона може проявлятися епізодично (точково) чи як комплекс скоординованих заходів, до/після внесення відомостей до ЄРДР, здійснюватися через фізичний або інтелектуальний вплив на людей і речові/цифрові носії¹.

Комплексні напрацювання вчених у межах проблематики вироблення рекомендацій щодо нейтралізації протидії розслідуванню, як правило, містять положення щодо криміналістичних характеристик окремих груп кримінальних положень. Вони, зокрема, містяться в роботах Р. Богданюка, А. Гребенюк, Ю. Попельнюка, О. Ромців та ін.² Водночас текстуальний аналіз робіт цих учених дозволяє констатувати різноманітність підходів до визначення змісту та структури криміналістичної характеристики.

Ми вважаємо, що криміналістичну характеристику протидії розслідуванню доцільно розуміти як інтегровану інформаційну модель типових проявів діяльності або бездіяльності заінтересованих осіб, спрямованих на ускладнення чи унеможливлення виконання завдань кримінального провадження з урахуванням специфіки різних категорій кримінальних правопорушень.

Вважаємо, що така концептуалізація узгоджується з системним підходом: протидія постає як відкрита динамічна система зі своїми елементами, зв'язками та потоками інформації, а її моделювання дає змогу описувати не лише статичні ознаки, а й емерджентні властивості (узгодженість, адаптивність, мережевість впливів). З позицій теорії інформації характеристика має зменшувати ентропію слідчої ситуації – переводити невизначеність у перевірявані гіпотези, спираючись на

¹ Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 9; Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 202; Кузьмичов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1996. С. 9-10; Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. С. 167; Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. С. 20-21.

² Богданюк Р. І. Криміналістична характеристика протидії, що вчиняється під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 241. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.3.20>; Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 319. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/76>; Попельнюк Ю. П. Проблеми понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. *Соціологія права*. 2024. № 3-4 (48-49). С. 147; Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. С. 177.

кореляційні зв'язки між ознаками протидії та слідовою картиною. Вона також корелює з ідеєю «forensic intelligence»: структуровані знання про протидію живлять цикл відбору сигналів, їх аналітичної інтерпретації, формування версій та оперативного планування.

Така інформаційна модель насамперед виконує прогностичну функцію, допомагаючи планувати слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії, вибудовувати алгоритми нейтралізації протиправного впливу та мінімізувати інформаційні втрати на різних етапах кримінальної процесуальної діяльності. Прогностичність забезпечується не «заміщенням доказування» типовими схемами, а ймовірнісним виведенням узгоджених індикаторів протидії розслідуванню. Методологічно це підсилюється принципом фальсифікованості: кожне припущення щодо протидії повинно мати передбачений набір спостережуваних наслідків (трасологічних, цифрових, комунікаційних), спростування яких коригує план розслідування.

Структурно характеристика охоплює відомості про:

1) суб'єктів протидії – від організаторів і виконавців до посередників, афілійованих осіб і корумпованих посадовців, а також окремих учасників, що діють зі страху чи з мотивів самозахисту. Включення всього спектра акторів впливає з мережевого аналізу злочинної діяльності: протидія часто реалізується через «посередницькі вузли» (brokers), які мінімізують експозицію основних бенефіціарів; відтак саме структура зв'язків (ступінь посередництва, центральність) має самотійну діагностичну цінність;

2) мотиви та цілі, пов'язані з уникненням кримінальної відповідальності, збереженням контролю над ресурсами й інформацією, мінімізацією репутаційних і правових ризиків. Їх виокремлення ґрунтується на поєднанні раціонального вибору (оцінка вигод/витрат протидії) і теорії нейтралізації (самовиправдання незаконної поведінки), що пояснюють стійкість і повторюваність окремих форм впливу;

3) об'єкти впливу, якими можуть бути фізичні особи, речові та документальні носії, реєстрові записи, електронні системи та дані, а також процесуальні процедури і строки. Така типологія об'єктів обґрунтована механізмом виникнення доказової інформації: кожен об'єкт є «вузлом генерації слідів», а отже, точкою додатку заходів збереження ланцюга володіння (chain of custody), журналювання доступів і верифікації автентичності;

4) способи протидії, що проявляються у наданні неправдивих показань, приховуванні обставин події, корупційному впливі, фальсифікації та знищенні доказів, фізичному або психологічному тиску, медійних маніпуляціях, розголошенні таємниці досудового розслідування і процесуальному затягуванні; обстановку і умови, які характеризуються узгодженістю дій, використанням службового становища, складними ланцюгами передачі предметів і даних, транскордонністю та інформаційною асиметрією. Ця деталізація дає змогу будувати

контрскрипти – стандартизовані алгоритми блокування кожної ключової стадії (підготовка – реалізація – приховування);

5) слідову картину – матеріальну, цифрову, комунікаційну і процесуальну, що виявляється у невідповідностях первинних відомостей, «розривах» між обліком та фактичними подіями, масовим приховуванням даних тощо. Науковий сенс такого підходу – у використанні «негативних слідів» (пропусків, неточностей, несумісностей) як самостійних доказових індикаторів, а також у залученні методів багатоджерельної кореляції (лог-аналіз, зіставлення метаданих, лінгвістичні маркери узгоджених версій).

За особливостями механізму вчинюваної протидії розслідуванню доцільно диференціювати на:

- 1) допустиму змагальну опозицію і незаконні впливи,
- 2) за формою на активну та пасивну;
- 3) за вектором на документально-реєстрову, цифрово-технічну, психологічну, організаційно-процесуальну, публічно-комунікаційну і корупційну;
- 4) за рівнем організації на спонтанну, епізодичну, скоординовану та інституціоналізовану;
- 5) за фазою провадження на превентивну, початкову, інтенсивну і судову.

Розмежування «допустиме/незаконне» має не лише догматичне, а й евристичне значення: воно мінімізує ризики надмірного втручання у права сторони захисту (стандарти змагальності та пропорційності), водночас дозволяючи своєчасно ідентифікувати ознаки протиправних діянь і суміжні делікти.

Практичними індикаторами підвищеного ризику є знищення інформації в інформаційних системах, викрадення або знищення матеріалів кримінального провадження, різка зміна позицій ключових свідків після контактів із заінтересованими особами, відмова потерпілого сприяти досудовому розслідуванню, поєднання серійних клопотань сторони захисту із дискредитаційними медійними кампаніями, висловленням погроз на адресу працівників правоохоронних органів, їхніх близьких осіб.

Їх наукова цінність полягає у властивості «ранніх попереджувальних сигналів»: поєднання кількох слабких ознак статистично підвищує ймовірність наявності організованої протидії.

Джерельну базу криміналістично значущої інформації у цій площині формують офіційні документи та реєстри, електронні дані, висновки експертів і спеціалістів, відомості з відкритих джерел про зв'язки та ролі учасників, а також протоколи слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій.

Алгоритми нейтралізації протидії мають будуватися з дотриманням принципів необхідності, пропорційності та мінімальної інвазивності, а також узгоджуватися з вимогами допустимості доказів. Саме на перетині системної моделі, емпіричної валідації та процесуальних гарантій криміналістична характеристика протидії розслідуванню набуває реальної евристичної сили – як інструмент прогнозування, планування і доказового

забезпечення.

Відтак можна узагальнити, що складність скоюваної протидії розслідуванню має системний характер і за своїми ознаками відповідає категорії «механізму» у криміналістиці. Йдеться не про сукупність випадкових або ізольованих поодиноких актів, а про впорядкований, функціонально пов'язаний комплекс дій і бездіяльності різних суб'єктів, спрямований на унеможливлення або істотне ускладнення реалізації завдань кримінального провадження. Критеріально це підтверджується наявністю стабільної структури (суб'єктний, об'єктний, інструментальний, просторово-часовий та інформаційний компоненти), цільової спрямованості (ухилення від кримінальної відповідальності, руйнування ланцюга збереження доказів, дискредитація доказової інформації), програмованості та повторюваності слідчих ситуацій, а також кореляційних зв'язків між діями окремих учасників.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, обґрунтовано, що протидія розслідуванню є не випадковою сукупністю ізольованих актів, а впорядкованим, керованим і відтворюваним механізмом із чіткою суб'єктною, об'єктною, інструментальною, просторово-часовою та інформаційною структурою.

Вважаємо, що базова модель криміналістичної характеристики номінально повинна складатися з п'яťох взаємопов'язаних блоків. Перший включає відомості про суб'єктів протидії: від організаторів та безпосередніх виконавців до посередників, афілійованих осіб і корумпованих посадовців, а також тих учасників, що діють зі страху чи з мотивів самозахисту. Другий блок представлений мотивами та цілями: уникнення кримінальної відповідальності, збереження контролю над ресурсами та інформацією, мінімізація репутаційних і правових ризиків; їх виокремлення спирається на поєднання теорії раціонального вибору (баланс вигід/витрат) і теорії нейтралізації (механізми самовиправдання), що пояснює стійкість і повторюваність форм впливу. Третій блок – це об'єкти впливу: фізичні особи, речові та документальні носії, реєстрові записи, електронні системи й дані, процесуальні процедури та строки; така типологія впливає з механізму виникнення доказової інформації, адже кожен об'єкт є «вузлом генерації слідів». Четвертий блок охоплює способи протидії та контекст їх реалізації: надання неправдивих показань, приховування обставин, корупційний вплив, фальсифікація та знищення доказів, фізичний або психологічний тиск, медійні маніпуляції, розголошення таємниці досудового розслідування, процесуальне затягування; обстановка і умови характеризуються узгодженістю дій, використанням службового становища, складними ланцюгами передачі предметів і даних, транскордонністю та інформаційною асиметрією. Саме така деталізація уможливорює побудову контрскриптів (стандартизованих алгоритмів протидії на стадіях підготовки, реалізації та приховування). П'ятий – це слідова картина у матеріальному, цифровому, комунікаційному

й процесуальному вимірах, що проявляється через невідповідності первинних відомостей, «розриви» між обліком та фактичними подіями.

Запропонована структура криміналістичної характеристики цієї протидії як інтегрованої інформаційної моделі забезпечує прогностичну й планувальну функції: дозволяє завчасно визначати вразливі ділянки доказового процесу, проектувати «контрскрипти» для блокування ключових стадій (підготовка – реалізація – приховування) та мінімізувати інформаційні втрати.

Отже, запропонована криміналістична характеристика механізму протидії розслідуванню поєднує теоретичну системність і прикладну операційність, слугує інструментом прогнозування, планування та доказового забезпечення, а її впровадження у практику через стандарти, процедури аудиту та аналітичні платформи здатне підвищити результативність досудового розслідування без порушення засад змагальності та прав людини. Перспективи подальших досліджень убачаються у галузево специфічній деталізації індикаторів, кількісній валідації моделі на масивах завершених проваджень, а також у розробленні етичних і процесуальних рамок для використання алгоритмічних рішень у криміналістичній аналітиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 184 с.
2. Богданюк Р. І. Криміналістична характеристика протидії, що вчиняється під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 237–245. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.20>;
3. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.
4. Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 319–323. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/76>.
5. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1996. 36 с.
6. Попельнюк Ю. П. Проблеми понятійно-термінологічного апарату криміналістичного вчення про протидію розслідуванню. *Соціологія права*. 2024. № 3-4 (48-49). С. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.25>.
7. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 226 с.

8. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 222 с.

9. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинним групами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 197 с.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2025

Oleksandr M. TARKAN,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science

Institute»

Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

THE CONTENT OF THE CRIMINALISTIC CHARACTERISTIC OF COUNTERACTION TO THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES

The article argues that the content of the criminalistic (forensic) characteristic of counteraction to investigation constitutes an integrated system of typical data points orienting the detection and neutralisation of unlawful influence on proof. Its core comprises: (1) a subject block (organisers, direct perpetrators, intermediaries, affiliated persons, corrupt officials, and participants acting out of fear/self-preservation), with an assessment of network ties; (2) a motivational-teleological block (evasion of criminal liability, maintenance of control over resources and information, minimisation of legal and reputational risks); (3) objects of influence as carriers of evidentiary information (persons, physical and documentary sources, registry entries and data, procedural steps and time-limits); (4) modes and context of counteraction (false testimony, concealment, fabrication/destruction of evidence, physical/psychological pressure, corrupt practices, media manipulation, disclosure of the secrecy of the pre-trial investigation, dilatory tactics), together with indicia of coordinated action, abuse of official position, complex chains of transfer of items and data, cross-border features, and information asymmetry; (5) the trace pattern in material, digital, communicative and procedural dimensions. This structure sets a list of verifiable indicators and defines relevant sources (official registers, digital traces, protocols of overt and covert investigative actions, expert opinions) for building substantiated versions and counter-measures.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, counteraction to investigation, object of counteraction, abuse of rights, criminalistic characteristic.*